

**NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNDƏ MULTİKULTURAL
DƏYƏRLƏR**

**THE MULTICULTURAL VALUES IN THE HERITAGE
OF NIZAMI GANJAVI**

**МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ
В НАСЛЕДИИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ**

Elnur HƏSƏNOV

*Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəxəssis
AMEA-nın Gəncə Bölməsinin Diyarşünaslıq İnstitutu
el-hasanov@mail.ru*

Summary

In this scientific work, on the basis of examples, has been investigated the reflection of both national and spiritual values and universal human ideas in the work of the great Azerbaijani thinker and poet Nizami Ganjavi. Thanks to the scientific study of the samples of the folklore of our nation, related to the historical roots and spiritual values, it was revealed that, the centuries-old multicultural traditions of our people are embodied in the heritage of Sheikh Nizami.

Key words: Sheikh Nizami, national and spiritual values, universal ideas, Azerbaijan, folklore, Ganja

Резюме

В научном труде на основе примеров исследуется отражение как национально-духовных ценностей, так и общечеловеческих идей в творчестве великого Азербайджанского мыслителя и поэта Низами Гянджеви. Благодаря научному изучению образцов фольклора нашего народа, относящихся к историческим корням и духовным ценностям, было выявлено, что многовековые мультикультуральные традиции нашего народа воплощены в наследии шейха Низами.

Ключевые слова: Шейх Низами, национально-духовные ценности, общечеловеческие идеи, Азербайджан, фольклор, Гянджа

Nizami Gəncəvi irsində xalq hikməti səmavi hökmlərlə birləşərək, fəlsəfi təlimə çevrilir. Şeyx Nizaminin səpdiyi dən artıq adi dən deyil, hikmət dənidir. Dahi şair inanır ki, bir gün bu hikmət dənini göyərəcək, hamı onu əkənə rəhmət söyləyəcək:

Hikmət dənini səpdim ki, vəfa dənini cücərsin,

Hamı alqış oxuyub bir gün barını dərsin (5, 48).

Nizami Gəncəvi hər şeydən əvvəl ilahi şairdir. Bu şairin ruhu türk ruhudur. Saysız-hesabsız xalq yaradıcılığı çeşməsindən su içən Nizami folklor örnəklərini elə ustalılıqla, elə incəliklə dəyişir ki, sözün ruhu belə incimir, əksinə daha da cilalanaraq sənət möcüzəsinə çevrilir:

Əkin-səpin üstündə suyumuz boldu bizim,

Qismətimiz gül əkib, vay dərmək oldu bizim.

“Gül əkib vay dərmək” xalqdan gələn ifadədir. Bir ağıya nəzər salaq:

Vay dərdim,

Vay dərmanım, vay dərdim.

El gül əkdi, gül dərdi,

Mən gül əkdim, vay dərdim (1, 4).

Gülmək sözünün kökündə “gül” dayanır. İnsan güləndə gözəlləşir. El arasında belə deyirlər: “Elə bil üzündə güllər açıb”. Dərd sözü ilə dərmək bir-birinə yaxındır. Cinas qafiyələr üzərində qurulan bu bayatıda da gül dərmək həqiqi mənada, vay dərmək isə məcazi mənada işlənmişdir. Nizami Gəncəvidə də eynilə belədir.

Dahi sənətkarın ustalığı ondadır ki, folklordan gələn hikməti olduğu kimi saxlamaqla yanaşı onu yeni çalarlarla zənginləşdirir:

Halal zəhmət itməyib, əlləşmək deyil eyib,

Tanrı: “Səndən hərəkət, məndən bərəkət”, – deyib

(4, 9139).

Bu gün də dilimizdə işlənməkdə olan: “Allah deyər: “Səndən hərəkət, məndən bərəkət”, – atalar sözü mənani daha da qüvvətli ifadə etməyə imkan verir.

Ölməz şairimiz bəzən iki qoşa misranın hər ikisini atalar

sözü üzərində qurur:

El gücü sel gücüdür, hər an çəkin bu seldən,

Yataqda da can alar qisas oxu əzəldən.

Atalar sözünə nəzər salaq: “El gücü, sel gücü”, “Qisas qiya-mətə qalmaz”, “Buynuzlu qoçun qisası buynuzlu qoçda qal-maz”, “Nahaq qan yerdə qalmaz” və s.

Nizami Gəncəvi fəlsəfi fikirlərini söyləyərkən müxtəlif qaynaqlara, tarixi hadisələrə müraciət edir. Lakin hər zaman məlum olanları eynilə vermək niyyətində olmayan dahi şairimiz yeri gəldikcə onları özünəməxsus şəkildə dəyişdirməklə daha da kamilləşdirir:

Dişbatmaz, qupquruca daş kimi bir buğdanı,

Tamahlanıb yeyəndə ağıl, düşüncə hanı?

O zamandan ki bəşər buğda dəni yeyəndir,

Buğda açıb ağzını: “Yeyim səni”, – deyəndir (5, 59).

Əfsanəyə görə, Adəm atamız və Həvvə nənəmiz buğda ye-diyinə görə Cənnətdən qovuldu. Bəzi əfsanələrdə isə buğda əvə-zinə almanın adı çəkilir.

Azərbaycan folklorunda buğda ilə bağlı atalar sözünə diqqət yetirək: “Buğdanın qarnı yarıqdı”, “Buğda yeyib cənnətdən çıxıb”.

Nizami Gəncəvi insan qəlbini buğda ilə müqayisə etməklə qüvvətli təşbeh yaradır:

Buğdanın həsrətindən od tutub yandı bağır,

Qəlbini buğda kimi yarı böldü bu ağrı (5, 62).

Buğdanın həsrətindən od tutub yanan bəşərin qəlbi buğda kimi yarı bölündü. İnsan təbiətindəki ikilik o zamandan yarandı. Bir tərəfdə Xeyir, o biri tərəfdə şər yuva saldı. El arasında: “Xə-mir yeyənin fağırı olmaz”, – deyildi. Nizami Gəncəvi buğda ye-yən bəşəri qınadı. Çünki insan buğdanı yediyi kimi buğda da insanı yedi. Tamah ilahi duyğuları məhv etməyə başladı.

Nizami Gəncəvi qələmində adi həyatı hadisələr hikmətə çevrilərək ilahi dəyər qazanır, sözün məna tutumu isə qat-qat artmaqla sonsuzluğa qədər uzanır və əbədiyyətə qovuşur:

Məslək əri həmdəmdi mələklərin özüylə,

Yumurtaya can verər tısbağa öz gözüylə (6, 117-118).

Azərbaycan atalar sözündə isə belədir: “Tısbağa yumurtasını gözüylə qızdırar”. Bu, həqiqətdir. Yumurtasını uzaq məsafəyə qoyan tısbağa onu gözü ilə qızdırır.

Nizami Gəncəvidə məqsəd atalar sözünü eynilə vermək deyil. Ataların dediyi şairin sözünü təsdiqləyən vasitədir. Dahi sənətkarımız demək istəyir ki, Tanrı ilə bağlılığı güclü olan insanlarda səmavi əlaqələr olur. Bu halda mələklər belə insanın həmdəminə çevrilərək ona yardım edir. Məhz buna görə də Nizamının söz qılıncı heç zaman kəsərdən düşmür. Kimsə o qılıncın qabağında duruş gətirə bilməz:

Nizami qılıncına dözməz nə baş, nə bədən,
Ovxarı köhnəlsə də düşməyibdir kəsərdən.

Nizami Gəncəvi söz pərdəsində kimsənin çala bilmədiyini ilahi havalar çaldı. Ona görə də dünyanın dar hücrəsinə sığmadı, göylərdə daha geniş, daha gözəl qəsri quruldu:

Kim ki söz pərdəsində çalar gözəl havalar,
Dünya ona dar hücrə, daha geniş qəsri var.

“Dünya başıma dar gəldi”, “Məni aftafanın gen yerindən saldı, darından çıxartdı” kimi xalq ifadələri bu gün də dilimizdə yaşamaqdadır. “İncil”də də dar qapı və genişqapı haqqında fikirlər var (4, 9137).

Hikmət xəzinələri sonsuzdur. Amma o xəzinələri açanlar çox azdır. Həmin xəzinələrin açarı şairlərin əlindədir:

Xəznələr açmaq üçün açar gərəkdir, açar,
Açılmaz xəznələri şairlər sözlə açar.

Xalq hikmətində söz zər sayılır: “Zər qədrini zərgər bilər”, “Zər zərə yapışar”, “Söz sözü çəkər, arşın bezi”. Sözlər arasındakı məntiqi əlaqə hikməti yaratdı. Tapmaca da hikmətdir. Bir-birindən ayrı düşmüş zərlər-zərrəciklər tapmacada birləşir:

Zər zərə yapışdı,
Zər divara yapışdı.
Zərgər oğlu gəlməmiş
Zər divardan qopmadı.
Açması: qıfıl, açar (5, 60).

İstər kiçik hekayələrdə, istərsə də irihəcmli əsərlərində Nizami Gəncəvi özünəməxsus yolla gedərək xalq hikmətini ilahi kitablardakı səmavi hökmlərlə birləşdirir. Bütün dinlər, bütün xalqların adət-ənənələri, etnoqrafiyası bu parlaq güzgüdə əks olunur. Elə buna görədir ki, hamı Nizami Gəncəvini özünün şairi hesab edir.

Payızın təsvirində dahi şairimiz saralmış yarpaqları cuhut gözəlləri, suların parıltısını isə Musa peyğəmbərin əlləri ilə müqayisə edərək qüvvətli bir təşbih yaradır:

Bağ sarı paltar geydi cuhut gözəlləritək,
Sular şölə saçdı Musanın əlləritək.

İnsan ağılının dərk edə bilmədiyi elə hadisələr var ki, xalq ona “vurulmaq” – deyir. Vurulmaq iki mənada: birisi kiməsə vurulmaq, o biri vurğun vurması. Adətən vurğun vurması qarğış kimi işlədilir: “Səni görüm vurğun vursun!” (5, 51-52).

Nizami Gəncəvidə vurğun vurmağı bir neçə mənada işlədir:

Ağıl vurğun vurmıştək vuruldu öz yarına,
Dəmir zəncir vuruldu gümüş ayaqlarına.

Ağlın yarı Yaradandır. Yaradana vurulan ağıl Tanrının qul bəndəsi olduğunu dərk edərək Onun əmrlərini yerinə yetirir.

Nizami Gəncəvinin əsərləri sanki bu gün yazılıb. Ruhumuzun sözə çevrildiyi Nizami dünyası nə qədər əzizdir. İndi də Gəncəbasarda işlənən xalq ifadələri dahi şairin qələmində ölməzlik qazanıb. Belə ifadələr Nizami Gəncəvidə hikmətə çevrilir:

Nəştərinlə yarala balının pərisini,
Nuruna kor baxanın aşıla dərisini.

Dərinin aşılması Gəncənin təsərrüfat həyatından soraq verir. Göründüyü kimi vaxtilə Gəncədə yayılmış dabbalıq sənətinin izləri həm folklorda, həm də Nizami Gəncəvi əsərində yaşamaqdadır.

Yad dildə – fars dilində yazmaq belə Nizami Gəncəvi ruhunu dəyişdirə bilmədi. Hər kəlməsindən türk ruhu süzülən Nizami Gəncəvi ürəkləri oxuyur, əsərini “muştuluq naməsi” adlandırır:

Muştuluq naməsidir əsərim ürəklərə,
Baxışlardan zillənib nəzərim ürəklərə.

Türklər xoş xəbər gətirənə muştuluq verərlər. Nizami Gəncəvi əsərləri də muştuluq naməsidir. Nəzəri ürəklərə zillənən şair qəlblərdən keçəni oxuyur.

Nizami Gəncəvi söz tanrısıdır. Sözü tanrısı sözü dənini halallıqla əkdə. Halallıqla becərdi. Şeytan bu zəmiyə yaxın gələ bilmədi:

Şeytan ilə şəriqli əkməsən əyər dəni,
Dən dolu sünbüllərin torpağa əyər dəni (5, 67).

Atalar sözündə bu fikir belə ifadə olunur: “Bəynən bostan əkənin tağı çiyində bitər”.

Nizami Gəncəvi ilahi sirlərin açılacağı zamanı və məkanı bilirdi:

Vaxtsız yola çıxsan pusarlar, inan,
Başımı kəsərlər vaxtsız banlasan.

Türk milli təfəkküründə vaxt anlamı müqəddəsdir. Vaxta and içilir: “Bu sabah haqqı”, “Bu axşam haqqı!”, “Bu gecə haqqı!”, “Bu günün dönəri haqqı” və s.

Vaxt anlamına çox böyük dəyər verən Nizami Gəncəvi yaratdığı mənəvi xəzinənin haçan açılacağını bilirdi:

Dünyada hər şeyin öz zamanı var,
Vaxtında tapılar xəznəyə açar (5, 54).

Bu beytdə atalar sözündən istifadə olunmuşdur. “Hər şey vaxta baxar, vaxt heç nəyə baxmaz”.

Nizaminin hikmət xəzinəsi yalnız və yalnız onu yetirən xalqın – Azərbaycan türklərinin dil materialı əsasında açıla bilər. Xəzinənin açarı isə Azərbaycan folklorudur.

Nizami Gəncəvi dönə-dönə göstərir ki, zaman və məkan çərçivəsinə daxil olan insan fikir və ideyaları ilə zamanı qabaqlasa belə bir çox mətləbləri gizli şəkildə verməli, ilahi sirlər zamanı çatana qədər sirli pərdədə gizli saxlanmalıdır:

Vaxtsız oxuyanda bir quş görərsən,
Ayrılır o anda başı bədəndən.

Zəmanənin nəbzini tutmaq, vaxt çərçivəsini nəzərə almaq mütləqdır. Nəinki vaxtsız banlayan toyuğun, hətta vaxtsız oxu-

yan quşun belə başı bədənindən ayrılır. Ona görə də şair “dövrününədən kənara çıxmağı” məsləhət görmür:

Dövrününədən çıxma heç yüksəklərə,
Ayağını uzat yorğana görə (5, 49-50).

Göründüyü kimi, burada “Adam ayağını yorğanına görə uzadar” el məsəli mənanı daha sərrast ifadə etməyə xidmət edir.

Nizami Gəncəvi sənətində xalq hikməti bədii dil materialına çevrilərək ilahi dəyər qazanır. Ona görə də Nizami seyrini açmaq üçün folkloru mükəmməl bilmək vacibdir, çünki folklor qan yaddaşımızdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı da qan yaddaşımızdır. Buradakı atalar sözləri, zərbi-məsəllər, xalq deyimləri, əfsanə və rəvayətlər, folklorun çox az tədqiq olunmuş alqış, qarğıış, andlar kimi janrlarına aid nümunələr bədii materiallar içərisindən aydınca sezilir və təhlil üçün heç bir çətinlik yaratmır. Nizami Gəncəvi hikməti xalq hikmətinin daha zərif şəkildə işlənmiş formasıdır desək, yanılmazıq. Bir nümunəyə nəzər yetirək:

Çox yeməyə, toxluğa alışmağın yaxşıdır,
Az yeməyə, pəhrizə çalışmağın yaxşıdır?
Aslan azca yeyir ki, şıkar alan olubdur,
Atəş doymaq bilmir ki, tez qaralan olubdur.

Az yeməklə toxluğa alışmağı müqayisə edən dahi şair əvvəlcə oxucusuna məntiqi sualla müraciət edir. Daha sonra isə aslanla atəşi müqayisə edərək suala məntiqlə cavab verir.

Bəs az yeməklə çox yeməyə xalq hikmətində münasibət necədir? Baxın: “Çox yemək az yeməkdən də qoyar”, “Toxun acdan nə xəbəri?”, “Tox elə bilər hamı toxdur”, “Ac deyər doymaram, tox deyər acmaram” (5, 48-49).

Yeməkdə həddi aşmaq insanı məhv edir:
Az yeməkdən heç kəs qızdırmaz, ancaq,
Çox yeməkdən gündə ölür yüzü, bax.

Nizami Gəncəvi yeri gəldikcə ata-babasından eşitdiyi hikmətli sözlərə bədii don geydirərək nəsihət kimi təqdim edir:

Qəbri nurla dolsun, rəhmətlik atam
Nəsihət verərdi bu sayaq müdam:

“Bədbəxt adamlardan kənara çəkil,
Xoşbəxtlər yanında sən eylə mənzil.
İstəsən ki, gecən nura boyansın,
İşıqlı məşəllə qoy şamın yansın.
Böyük mirvarilər qiymətlidir, bax,
Çünki böyüklərlə olurlar ancaq” (6, 171-172).

Sözün əvvəlində böyük şair atasını belə təqdim edir: “Qəbri nurla dolsun, rəhmətlik atam”. Bizlər də bu gün dünyasını dəyişmiş əzizlərimizi beləcə yad edirik.

Bədbəxt adamlardan uzaq durmağı ata nə üçün nəsihət edirdi? Bu sualın cavabı Azərbaycan atalar sözlərində aydınca verilir: “Atı atın yanına bağlasan, həmrəng olmasa da həmxasiyyət olar”, “Niyətin hara, mənzilin ora”, “Su axar, çuxuru tapar”, “Taylı tayını tapmasa, günü ax-vayla keçər”, “Dost dostu tən gərək, tən olmasa, gen gərək” və s. (5, 62-63).

Səbir etməyi cəmi müşküllərin açarı sayan Nizami Gəncəvi bilirdi ki, darda qalanların dadına yetən var. Bütün düyünləri açan da Odur:

Dedi: Bir neçə gün səbr elə, çalış,
Heç kəs həmişəlik darda qalmamış.

Nizami Gəncəvi qələmində bir toxumun göyərməsi belə hikmətə çevrilir:

Toxum çürüməsə bitməz heç zaman,
Bir iş bağlanmasa, açılmaz, inan! (5, 49-50).

Bir fəlsəfi fikir başqa bir fəlsəfi fikir üçün açardır. Toxumun çürüməsi yeni bir həyat üçün keçiddir. Çünki çürüyən toxum torpağa qarışaraq torpağın yaddaşını özünə qaytarır. Çürümək məhv olmaq deyil, yeni donda, yeni biçimdə qayıdır. Bir işin bağlanması və açılması da eyni fəlsəfi fikrə söykənir: bağlı olmasa, açıq necə olardı? Deməli, əksliklərin vəhdəti açıq və bağlı anlamında özünü göstərir.

Vaxt anlamı elə bir ölçüdür ki, ona tabe olanları məhdudlaşdırır. Bu məhdud çərçivədə başlanğıc və son olur: “Hardan nazilər, ordan üzülər”, “Örkən nə qədər uzun olsa, yenə gəlib

doğanaqdan keçəcək”, “Su sənəyi suda sınar” (3, 7-9).

Nizami Gəncəvi xalqdan gələn bu hikməti belə ifadə edir:

Daşdan düzələn bir şüşə tapılmaz,
Ki daşda sınmasın keçincə bir az.

Daşdan düzəlmiş şüşə insandır. Zaman keçdikcə gözəlliyini, tərəvətini, gəncliyini itirərək məhvə doğru gedir və nəhayət, torpaqdan yarandığı kimi torpağa da qovuşur.

Nizami Gəncəvinin hikmət dünyası sonsuz ümmandır. Burada mənaların əksər hissəsi alt layda gizlənilir. Xalq hikmətindən doğan bu mənalar yalnız folklor vasitəsi ilə açılır:

Bu mənqaldan alovlandılar,
Üzərlik yandırır qaçdılar kənar,
Ulduzu söndürüb tüstüylə yenə
Atları sürdülər başqa bir səmtə (5, 61).

Məlumdur ki, şər qüvvələrdən, pis gözdən-nəzərdən qorunmaq üçün el arasında üzərlik yandırarlar. Nizami Gəncəvidə isə bu ovsun qüvvətli bir mübaligə üçün vasitəyə çevrilir: Üzərlik yandırmaqla nəhs ulduzu söndürmək, səma cisimlərinə təsir etmək səviyyəsində təqdim edilir.

Nizami Gəncəvi dövründə Gəncə öz inkişafının ən yüksək mərhələsinə çatmışdı. Həm maddi, həm də mənəvi dəyərlərin zənginliyi ilə seçilən Gəncə intibah mədəniyyətinin beşiyi idi. Burada toxunan ipək parçalar dünyanın hər yerində məşhur idi. Gəncə ipəyi zərif qızılı saplarla toxunurdu. Zərbaf, zərxara, alışdım-yandım adı ilə tanınan ipək parçalar Gəncə ustalarına çox böyük şöhrət gətirmişdi. Nizami Gəncəvinin əsərlərində bu parçalardan biri olan zərbafın adı tez-tez çəkilir.

“Xosrov və Şirin”də Xosrov Pərvizin süfrəsi də məhz zərbafdandır:

Neçə şaha layiq zərbaf saldılar,
Min zinət alırdı ondan dörd kənar.

Qadın geyimlərində zərbaf parça üstünlük təşkil edirdi. Şirinin təsvirində də bu parçanın adı çəkilir:

Zərbaf geydirirdi nəsrinə bəzən,

Lalə örpəyini çəkirdi hərdən,
Bəzən çutqusunu düzəldib yenə,
Saçını töküdü o ay üzünə (4, 9142).

Nizami Gəncəvi Şirini və onun rəfiqələrini “zərbaflar” adlandırır. Onların gözəlliyindən göydəki Ay belə xəcalət çəkir:

Zərbafların ipək telləri
Rişxəndlə süzürdü göydə qəməri.

Nizami Gəncəvi sənəti Azərbaycan türklərinin mənəvi aləmini qızıl saplarla öz yaradıcılığında elə toxudu ki, bu sapları ayırmaq Tanrı yanında böyük bir günah olar. Amma bu qızıl saplar görünür. Onu kimsə dana bilməz:

Dəmir ürəklisə xəbər yetir də,
Ki soyuq dəmiri döyməyim bir də (5, 58).

Gəncədə metalışləmə sənəti geniş yayılmışdı. Müxtəlif metallardan əmək alətləri ilə yanaşı çoxlu bəzəklər də düzəldilirdi.

Nizami Gəncəvi sənəti başdan-başa türk mənəvi dünyasının aynasıdır. Nizaminin türklüyünü sübuta yetirmək tədqiqatçılardan o qədər də böyük qüdrət və zəhmət tələb etmir. Böyük şair bəzən onun türklüyünü dananları, o qədim və zəngin türk mədəniyyətini anlamaqdan mərhum olanları qınayır:

Almaz türklüyümü həbəş ölkəsi,
Olmuş xoş dovğadan mərhum cümləsi.

Dövranın, zəmanənin dəyişməsinə belə “türk xasiyyətli” adlandıran Nizami Gəncəvi insana aid xüsusiyyətləri dövran üzərinə köçürərək qüvvətli bir metafora yaradır:

Bu türk xasiyyətli dövran dönürkən,
Hörmüzü eylədi ikicə gözdən.

Tanrı türkə saysız-hesabsız qüdrət bəxş etdi. Bu qüdrətlərdən biri də əcnəbi dilləri mükəmməl bilmək və həmin dillərdə ölməz sənət əsərləri yaratmaq idi:

Ərəbcə bilməyən türk deyiləm mən,
Naz-qəmzə də gəlir mənim əlimdən (5, 49).

Beləliklə, dahi mütəfəkkir və şair Nizami Gəncəvi öz zən-

gin irsində milli və ümumbəşəri dəyərləri vəhdətdə təqdim edərək insanlığa əbədi örnək sərgiləmişdir.

QAYNAQLAR

1. Arashlı N.H., Həmidov İ.Y. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Nizami irsi. Ədəbiyyat qəzeti, 28 fevral 2014, s. 4

2. Альтман М.М. К истории Гянджи раннего средневековья: Писменные и археологические данные о населенной местности, занимаемой Гянджой с древнейших времен: IX-XIII вв. // Изв. АН Азерб. ССР, Баку: 1947, № 1, с. 28-38

3. Əliyev K.İ. Atalar sözləri və aforizmlər. “Folklor və yazılı ədəbiyyat” II cild. Bakı, “Nurlan”, 2017, s. 3-14

4. Hasanov E.L. About comparative research of poems “Treasury of Mysteries” and “Iskandername” on the basis of manuscript sources as the multiculturalism samples. International Journal of Environmental and Science Education, 2016, vol. 11(16), p. 9136-9143

5. Qasımlı M.P., Quliyeva R.Z. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının folklor qaynaqları // Nizamişünaslıq jurnalı, № 5. AMEA Gəncə Bölməsinin Nizami Gəncəvi Mərkəzi. Gəncə, 2015, s. 44-67

6. Юсифли Х.Г. Ренессанс и Низами Гянджеви. Гянджа: Элм, 2016, 334 с.